



UDK 811.163.42'344.2

811.131.1'344.2

Izvorni znanstveni članak

Primljen 22.05. 2013.

Prihvaćen za tisak 05.02. 2014.

Zrinka Jelaska¹**Ivana Lalli Pačelat²**¹Sveučilište u Zagrebu²Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Zatvornički sljedovi u sredini hrvatskih i talijanskih riječi – mogući izvor poteškoća govornika talijanskoga jezika u ovladavanju hrvatskim jezikom

U ovome se radu usporedbom zatvorničkih sljedova potvrđenih u hrvatskome i talijanskome jeziku žele predvidjeti poteškoće u učenju hrvatskoga jezika kod izvornih govornika talijanskoga jezika. Iako su talijanska i hrvatska abeceda utemeljene na latinici, različit su im opseg i sastav: svi se jednaki fonemi ne ostvaruju uvijek jednakim grafemima, a abecednim se slovima različito služe za predstavljanje fonema. Sljedovi se uspoređuju sa stajališta talijanskih učenika hrvatskoga, i to poglavito u djelatnosti čitanja, pa se opisuju i sličnosti i razlike u pisanome liku svakoga od hrvatskih fonema u odnosu na talijanski. U talijanskome jeziku najduži zatvornički slijed u sredini riječi može imati četiri zatvornika, a u hrvatskome i šest zatvornika, od kojih je jedan slogotvorni, dok u talijanskome jeziku nije. Rezultati istraživanja pokazuju da su četveročlani zatvornički sljedovi u talijanskome rijetkost, dok su četveročlani i peteročlani zatvornički sljedovi u hrvatskome česti i uobičajeni, rijetki su tek šesteročlani. Opširnija analiza hrvatskih višečlanih sljedova pokazuje da u hrvatskome jeziku postoje 222 dvočlana zatvornička slijeda koja nisu potvrđena u talijanskome jeziku. Osim kao zanimljivost u okviru kontrastivne lingvistike, ova spoznaja važna je za primijenjenu lingvistiku jer bi spomenute razlike mogle dovesti do fonoloških interferencija ako se u početnoj fazi učenja jezika na njih ne skrene potrebna pozornost.

Ključne riječi: hrvatski; talijanski; zatvornički sljedovi; grafem; fonem.



1. Uvod

Tko god uči pisani oblik stranoga jezika, uči i sustav pisanja toga jezika (Cook i Bassetti 2005). Kako bi se naučilo čitati i pisati stranim jezikom, potrebno je razviti nove vještine ili prilagoditi postojeće, razviti metajezičnu svijest o jezičnim jedinicama novoga sustava te naučiti pravila njihovoga povezivanja i uporabe (usp. Bassetti 2006). Ovladavanje jezičnim djelatnostima na stranome jeziku ovisit će u velikoj mjeri o naravi odnosa fonemskoga sustava materinskoga i stranoga jezika u govoru i pismu, posebno kod jezika koji se služe abecedama ili alfabetima.

Iako su talijanska i hrvatska abeceda utemeljene na latinici, njihov su opseg i sastav različiti. Nisu im jednaki fonemski sustav i sastav abecede, svi se jednaki fonemi ne ostvaruju uvijek jednakim grafemima, a abecednim se slovima različito služe za predstavljanje fonema. Odnos grafema i fonema u hrvatskome jeziku jednostavniji je od talijanskoga. Kontrastivnoj analizi toga odnosa posvetio se u svojim mnogobrojnim radovima Jernej (npr. 2005: 3–17), ali i Županović (2012: 315–325) iz perspektive hrvatskih učenika talijanskoga jezika. Ovim će se radom taj odnos prikazati iz perspektive talijanskih učenika hrvatskoga jezika. Hrvatski jezik bogatiji je sastavom i brojem zatvorničkih sljedova te ima duže sljedove od talijanskoga, pa je ta razlika vrijedna pozornosti u kontrastivnoj i u primijenjenoj lingvistici. Usporediti će se broj, sastav, dužina i učestalost zatvorničkih sljedova obaju jezika, opširnije najjednostavnijih, dvočlanih, a višečlane hrvatske koji u talijanskome ne postoje samo će se predstaviti pojedinim primjerima kako bi se ilustrirala njihova složenost.

Dvočlani i tročlani sljedovi - Oba jezika imaju različite dvočlane i tročlane sljedove. Mogući se dvočlani (KK) i tročlani (KKK) sljedovi u talijanskome mogu svesti na dvije formule Ž. Muljačića (1972: 267) koje je on preuzeo od Klajna ponešto ih preinačivši. Ovdje su upotpunjenije prikazane u (1) za dvočlane a u (2) za tročlane, uz napomenu da su mogući sljedovi podložni ograničenju po zvučnosti. U talijanskome postoje tročlani sljedovi s udvojenim zatvornicima (npr. *quattro*, *appauso* i sl.) koje prethode zvonačnicima *r* ili *l* (Chiari i Castagna 2005: 73). Kako dužina zatvornika u hrvatskome nije razlikovna, a ovaj je rad pisan iz perspektive učenika hrvatskoga jezika, udvojenim zatvornicima neće biti posvećena posebna pozornost.



- (1) KK šumnik + protočnik r^l / l
 KK zvanačnik r, l, m, n / šuštavac s, z + zatvornik (osim z, j, w)
- (2) KKK zvanačnik r, l, m, n / šuštavac s, z + šumnik p, t, k, b, d, g, f +
 protočnik r / l

U hrvatskome su broj i vrsta zatvornika koji sudjeluje u dvočlanim sljedovima složeniji. Prema istraživanju Turk (1992: 81) hrvatski jezik dopušta u sredini riječi slijed dvaju zapornika,² dvaju tjesnačnika,³ dvaju slivenika i dvaju zvanačnika, slijed zapornika i ostalih zatvornika (tj. tjesnačnika, slivenika ili zvanačnika); slijed tjesnačnika i zapornika ili zvanačnika; slijed slivenika i zapornika ili zvanačnika; slijed zvanačnika i šumnika (tj. zapornika, tjesnačnika ili slivenika). I hrvatski bi se dvočlani i tročlani sljedovi mogli formulaično prikazati, kao u (3), no bez popisa članova slijeda jer ih je previše, s napomenom da su i u hrvatskomu mogući sljedovi podložni ograničenju po zvučnosti.

- (3) (K)KK (zatvornik) zvanačnik / zapornik + zatvornik
 (K)KK (zatvornik) tjesnačnik + tjesnačnik / zapornik / zvanačnik
 (K)KK (zatvornik) slivenik + slivenik / zapornik / zvanačnik

Djelovanje fonoloških pravila o zatvorničkim sljedovima jednostavno je prikazati na primjerima međunarodnica istoga podrijetla koje postoje u oba jezika. Primjeri navedeni u (4) pokazuju da su talijanske posuđenice zatvornički jednostavnije od hrvatskih upravo po odnosu prema zatvorničkim sljedovima unutar riječi, o čemu su više pisale npr. Ljubičić i Peša Matracki (2008: 229–261).

- (4) i. hrvatski: **astma tekst doktrina monstrum apsorpcija**
 ii. talijanski: **asma testo dottrina mostro assorbimento**

Četveročlani sljedovi - U talijanskome jeziku najduži zatvornički slijed na početku riječi ima tri zatvornika, u njemu „nema inicijalnih tetrafonematskih grupa“ (Mujlačić 1972: 266). Talijanski ima samo nekoliko četveročlanih zatvorničkih sljedova

¹ U radu će se izbjegavati zagrada za označavanje fona, fonema i grafema kad god je iz konteksta razvidno o čemu je riječ, umjesto toga sve će se te jedinice označavati kosim pismom. Zagradama će se koristiti samo kada kontekst nije dovoljan ili kada se uspoređuju dvije različite jedinice.

² Autorica se služi međunarodnim nazivima *okluziv, frikativ, afrikata, sonant* te domaćim nazivima *šuštavi i zvonki suglasnik* za šumnike i zvanačnike, pri čemu je *suglasnik* tradicionalni naziv za zatvornik. Zatvorničke sljedove naziva suglasničkim (npr. Turk 1992: 107), a katkad govori o fonemskim sljedovima (npr. 1992: 110).

³ Autorica je izravno u prvomu popisu navela većinu navedenih skupina, a ostale (tjesnačnik i tjesnačnik koji se pojavljuju npr. u *shvatiti, shodno, sfinga*), slivenik i slivenik (koji se pojavljuju npr. u *noćca, maćci, toćci, žedca*) neizravno, izdvajajući ih poslije kao sljedove (usp. Turk 1992).



va (KKKK) koji se nalaze u posuđenicama ili specijaliziranom nazivlju pojedinih struka (Chiari i Castagna 2005: 72). Suglasničke skupine na početku, u sredini i na kraju riječi i razloge ili nemogućnosti njihova spajanja detaljno su prikazali za talijanski jezik Muljačić (1972) i Sočanac (1996), a za hrvatski jezik Turk (1992). U hrvatskome se četveročlani sljedovi na početku riječi pojavljuju u domaćim riječima, od kojih su neke vrlo česte, npr. *krvni*, *svrha*.

Međutim, oba su jezika izložena stalnim utjecajima stranih riječi. Kako zbog utjecaja posuđenica često dolazi do preraspodjele u zatvorničkim sljedovima jezika primatelja, potrebno je redovito prikupljati novu građu i provjeravati fonološka pravila koja ih određuju. Još je Muljačić (1972: 267) naveo da postoje „učene riječi“ i „nepravilne grupe“ koje ne poštuju formule prikazane u (1) i (2) poput *etnico*, *opzione*, *solstizio* i druge, dok je primjerice, Sočanac (1996: 580) navela da talijanski jezik pokazuje najviše inovacija u zatvorničkim sljedovima na kraju riječi, odnosno u strukturi odstupa.

1.1. Ključno nazivlje i pojmovi

Slovo i grafem, bitni pojmovi u ovomu radu koji polazi od zapisa riječi i zatvorničkih skupina unutar njih, višeznačne su riječi koje se nerijetko nedosljedno rabe pa ih je potrebno jednoznačno definirati. Slovo može biti pojam, lik, zapis glasnika, jedinica abecede, isto što i grafem, ili nešto drugo (Jelaska i Musulin 2011). Grafem se najčešće određuje kao najmanja razlikovna jedinica u sustavu pisanja i kao grafički znak kojim se u pismu predstavljaju fonemi (Bassetti 2006; Crystal 2008: 220; Dardano i Trifone: 2003: 378; De Martini 2010). Jelaska i Musulin (2011: 233) navode tri različite vrste poimanja odnosa grafema i slova, koja vrijede i za druge jezike, pa tako i talijanski. Slovo (tal. *lettera*) može biti hrvatski izraz za međunarodnicu *grafem*; može imati uže značenje od grafema, primjerice - može se odnositi samo na tipografsko slovo, kako Brozović (2007: 24) naziva „svaki samostalan, odvojen lik“, pa uključivati sve jednostavne grafeme i dijelove složenih (kada se smatra poglavito jednoslovom); a može imati i šire značenje od grafema: može uključivati sve jednoslovne i višeslovne grafeme te slovne negrafeme (kada se smatra poglavito pisanom jedinicom, tek sekundarno povezanom s fonemom kao umnim pojmom).⁴

⁴ Postoje i drugačiji pogledi na odnos slova i grafema, tako npr. Brozović (1991: 392, 2007: 22) navodi da je slovo, a ne grafem osnovna jedinica pojedinoga pisma i da je „materijalna, vizualna pojava u većoj mjeri nego grafem“.



Slovo - Slovo je samostalna, „osnovna jedinica svakoga pojedinoga pisma“ (Brozović 2007: 22). Slova mogu biti osnovna, temeljna (jednostavni znakovi poput *a*), izvedena (s dodanim dijakriticima poput *ä*) ili stopljena (poput *æ*). Prototipno je slovo jednostavna pisana jedinica okružena bjelinom bez dijakritika, dakle osnovni ili temeljni, neizvedeni jednoslov ili monograf. U talijanskome jeziku sva su slova abecede osnovni likovi, a u hrvatskoj abecedi zastupljena su osim osnovnih i slova s dijakriticima *č, ć, ž i đ*. Iako u jezicima s latinskim pismom većina slova predstavlja jedan fonem, a većina je fonema predstavljena jednim slovom, nije uvijek tako. Jedno slovo može predstavljati isti fonem ili razne foneme, jedan fonem ili samo dio fonema, a postoje i slova koja ne predstavljaju foneme, nefonemska slova ili tzv. nijema slova. Raznofonemska su slova u talijanskome jeziku: *c, g, s* i *z*, ona redovito mogu predstavljati različiti fonem ovisno o kontekstu te ih se zato naziva *polivalentnim grafemima* (Serianni 1997: 27). I u hrvatskomu postoje takva slova, ali ona ne predstavljaju sustavno različite foneme kao što u talijanskomu to čini npr. slovo *s*. U hrvatskomu slova *t, d, n, s, ć, đ* redovito predstavljaju foneme /t/, /d/, /n/, /s/, /ć/, /đ/, a katkad predstavljaju i druge, uglavnom svoje parnjake po zvučnosti ili po mjestu tvorbe, u nekim općim hrvatskim riječima (npr. *predsjednik, predšasnik, podtajnik, iznadprosječan, dvadesetgodišnji, izvanbračni, tisućgodišnji, smeđkast, žedca*), uz njih i *p, b, ž* u pojedinačnim imenima i njihovim izvedenicama (npr. *ivanićgradski, Josipdol, Križpolje, Zagrebfilm*), u tuđicama (npr. *postdiplomski, Habsburgovci*). Talijanski jezik u svojoj abecedi ima i nefonemsko slovo *h*, ono nikada ne predstavlja fonem⁵, iako je dio dvoslovnoga grafema. U hrvatskomu ni jedno slovo nije uvijek nefonemsko, nego su tek neka slova nefonemska u ponekim riječima, npr. *t* i *d* u tuđicama poput *azbestni*.

Grafem - U ovomu radu grafem će se smatrati pisanim izrazom fonema koji može biti jednostavan (jednočlan, temeljni lik, bez dodataka, tj. dijakritika) ili složen (izveden dijakriticima ili sastavljen od dva ili više slova, dakle, višočlan). Primjer je jednostavnoga, prototipnoga grafema talijanski i hrvatski jednoslov *m*, koji ima samo temeljni lik, nije sastavljen, a k tomu uvijek predstavlja samo fonem /m/, čak i ako mu je alofon uočljivo drugačiji, ne zalazi u područje drugoga fonema. Primjer je vrlo složenoga (izvedenoga dijakritikom) i sastavljenoga (dvočlanoga) grafema hrvatski dvoslov *dž*, budući da mu je prvi član jednostavno slovo, a drugi izvedeno, on pripada u rubnije grafeme (v. Jelaska i Gulešić Machata 2005).

⁵ Osim u tuđici *hobby* gdje ima prema Muljačiću (1972: 251) status „stranoga“ fonema s obzirom da za /h/ postoji minimalan par hobi / lobi.

Višeslovi - Višeslovi su nizovi (odvojenih) slova koji imaju zajedničku ulogu (Jelaska i Musulin 2011: 215). Mogu se sastojati od dva ili nekoliko tipografskih slova, odnosno biti dvoslovi, troslovi itd. Višeslovi mogu biti dio abecede (kao *lj*, *nj*, *dž* u hrvatskome jeziku) ili ne (npr. *ll* danas u španjolskome).

Abecedno slovo - Abecedno je slovo dio službene abecede nekoga jezika, ona mu daje poseban položaj (Jelaska i Musulin 2011). Jednostavna, osnovna slova kojima se zapisuju domaće, opće riječi redovito su članovi abecede različitih jezika. Međutim, nije tako s ostalim vrstama slova: izvedenima, stranima, ni s višeslovima. Neke ih abecede uključuju, druge ih izostavljaju, treće jedne uključuju, a druge ne.

Iako se fonološki sustavi hrvatskoga i talijanskoga jezika ne razlikuju značajno po broju fonema (više u Županović 2012: 316–322), znatna je razlika u broju slova zastupljenih u abecedi u odnosu na njihovu fonemsku ulogu. Hrvatska se abeceda sastoji od 30 slova, talijanska od 21 slova, što pokazuje da je u talijanskome znatno manje abecednih slova od ukupnoga broja slova koja služe u predstavljanju različitih fonema. Talijanski se višeslovi nalaze izvan abecede i smatraju se nizovima odvojenih slova. U talijanskome jeziku ima ukupno devet višeslova koji nisu abecedna slova, od kojih je sedam dvoslova ili digrama *ci*, *gi* (oba ispred *a*, *o*, *u*), *ch*, *gh*, *sc* (sva tri ispred *i*, *e*), *gl* (ispred *i*) i *gn* te dva troslova ili trigrama *sci* (ispred *a*, *o*, *u*) i *gli*. Hrvatska abeceda uključuje tri višeslova, no ni ona ne obuhvaća sva slova - izostavljeni su hrvatski višeslovi *je*, *ije*; dvoslovi *dj*, *gj*, *dz* koji su rubnije prisutni u suvremenim imenima i starijim riječima; strana slova koja se pojavljuju kao znakovi u nekim strukama ili u stranim vlastitim i zemljopisnim imenima, poput *w*, *y*, *x*, *q*.

Dok se slovo i grafem razlikuju u tomu što je slovo jedinica pisanoga sustava, a grafem pisan lik fonema, odnos abecednoga slova prema slovu i grafemu nije tako jednostavan. Naime, abecedno slovo katkad uključuje samo slova, ali katkad i neke grafeme, ne nužno sve. Tako višeslovi koji su sastavni dio abecede pripadaju abecednim slovima, dok ostali višeslovi nisu abecedna slova. Abecedno je slovo ono što njegovi opismenjeni izvorni govornici smatraju slovom i što uče kao dio abecede u sricanju pa katkad nisu svjesni da su neka abecedna slova bitno drugačija od drugih jer su višeslovi. Rijetko su pak svjesni da su višeslovni grafemi koji nisu abecedna slova jednaka vrsta jedinica u predstavljanju fonema kao i višeslovni grafemi koji jesu abecedna slova. Tako hrvatski govornici uglavnom nisu svjesni da su grafemi *je* ili *ije* višeslovi poput grafema *nj* i *lj* jer se i oni po ulozi razlikuju od pravih negrafemskih nizova kao i *nj* i *lj*, što pokazuju riječi poput *prijek* i *prije* (v. Jelaska 2005).



Upravo je u poimanju slova kao abecednih slova jedna od glavnih poteškoća govornika različito ustrojenih abeceda kad se susretnu s fonološkim sustavom inoga jezika u čitanju i pisanju (Jelaska i Musulin 2011: 217). Tomu doprinosi i sama činjenica da je jedna od vrlo važnih odrednica slova njegova povezanost s abecedom. Kako se tijekom opismenjivanja na materinskome i stranome jeziku na početku uvijek uči i abeceda, u ovome radu naziv *slovo* poglavito će se odnositi na *abecedno slovo*.

1.2. Teorijsko polazište

Zatvornički sljedovi mogu se pojavljivati na početku riječi, u sredini ili na kraju pa neki autori (Turk 1992: 73–83; Muljačić 1972: 260–270) razlikuju inicijalne, medijalne i finalne skupine. Muljačić (1972: 153) navodi da su zatvornički sljedovi⁶ mogući uz ograničenja koja sadrže tri važna elementa: položaj, redosljed obuhvaćenih fonema i najveći mogući broj fonema. Autor navodi i da u svakomu jeziku postoje zatvornički sljedovi na početku riječi koji ne mogu stajati na kraju riječi, kao i da postoje zatvornički sljedovi na kraju riječi koji ne mogu biti na početku riječi. U mnogim se jezicima, pa i hrvatskomu i talijanskomu, svi sljedovi koji se pojavljuju na početku riječi mogu pojaviti i na sredini riječi, ali obratno nije uvijek moguće jer su na sredini nizovi raznoslogovni. Raznoslogovni su zatvornički sljedovi posebno zanimljivi jer omogućavaju znatno veći slijed zatvornika od jednoslogovnih sljedova. Kako su hrvatski dvočlani sljedovi u sredini riječi raznolikiji od početnih i završnih, u ovome će se radu istražiti zatvornički sljedovi u sredini riječi koji prelaze granice sloga čineći tako spoj odstupa prethodnoga i pristupa idućega sloga. Zatvornički sljedovi u pristupu sloga na početku riječi i odstupu sloga na kraju riječi podudaraju se s onima koji mogu biti na početku i na kraju riječi, njima se ovaj rad neće posebno baviti. Treba jedino upozoriti na to da na početku i kraju riječi može biti i više zatvornika nego što to padine sloga predviđaju, budući da neki zatvornici imaju i slogotvornu ulogu, u hrvatskome *r* u domaćim riječima, a i drugi zvonačnici (posebno *l* i *n*) u riječima stranoga podrijetla.

Svrha je ovoga rada usporediti zatvorničke sljedove u sredini riječi hrvatskoga i talijanskoga kako bi se osvijestile sličnosti i razlike kao uzroci mogućih poteškoća kod talijanskih izvornih govornika koji počinju učiti hrvatski jezik. Zbog razlike u ostvarenju fonema u pismu u oba jezika bilo je potrebno usustaviti, nadopuniti i prilagoditi rezultate prethodnih radova o zatvorničkim sljedovima kako bi bili us-

⁶ U literaturi se različito nazivaju: konsonantske grupe (Muljačić 1972), suglasničke skupine (Turk 1992), konsonantske skupine (Sočanac 1996).



poredivi. Uz svaki se hrvatski fonem navode ne samo tipični grafemi kojima se pojedini fonem ostvaruje, nego i tipični grafemi, slova ili višeslovi talijanskoga jezika. Jedan je razlog činjenica da u stvaranju fonema kao umnoga pojma osim glasa kojim se on izgovara sudjeluju i grafem kojim se on ostvaruje u pismu kod abeceda, riječi u kojima se ostvaruje i drugo (Jelaska 2004, Jelaska i Gulešić Machata 2005). Stoga teškoća može biti još većom ako se pojedini hrvatski fonem ostvaruje isključivo ili uglavnom grafemima kojima se ostvaruju neki drugi talijanski fonemi. Primjerice, iako hrvatski fonemski slijed /lk/ postoji i u talijanskome, on se u talijanskim riječima piše slovnim slijedom *lc* pa teškoća može biti talijanskim govornicima i sam neuobičajen pisani izraz *lk*, no još više hrvatski slovni slijed *lc* kojim se ostvaruje fonemski slijed /lts/, a ne /lk/ kako bi to bilo u talijanskomu. Već je i kod drugih jezika primijećeno da različit grafemski ostvaraj fonema, posebno ako se rabe jednaka slova, može izazvati izgovorne poteškoće (v. Jelaska i Gulešić Machata 2005).

1.3. Metodologija i građa

Kako su se radom htjeli predvidjeti zatvornički sljedovi koji bi mogli izazvati poteškoće za govornike talijanskoga jezika, polazište za usporedbu i prikupljanje građe bili su zatvornički sljedovi navedeni u M. Turk (1996), a dopunjeni drugim izvorima (rječnicima, korpusima). Za talijanski se jezik postojanje navedenoga hrvatskoga zatvorničkoga slijeda provjeravalo u nekoliko izvora (Chiari i Castagna 2005; Muljačić 1972; Jernej 1977; Sočanac 1996; Kramer 2009).

U glavnome se dijelu rada prema tvorbenim vrstama glasova pokazuju opće fonološke razlike između dva jezika u njihovu broju, svojstvima i pisanim ostvarajima u oba jezika. Posebno se ističe poteškoća s grafemima koji se u hrvatskome smatraju abecednim slovima, a u talijanskome to nisu. Za svaki je zatvornik prikazan broj ostvarenih dvočlanih zatvorničkih sljedova gdje je on prvi član, na kraju i postotni udio, a razlike se oprimjeruju dvočlanim zatvorničkim sljedovima potvrđenima u sredini riječi. Kako se sljedovi uspoređuju sa stajališta talijanskih učenika hrvatskoga, i to u djelatnostima čitanja i pisanja, iz rada su izostavljeni mogući talijanski sljedovi koji se u hrvatskome i ne pojavljuju (npr. *occhi*, *chitarra*, *nella*) i oni koji se pojavljuju i u hrvatskome i u talijanskome bez ikakvih razlika u fonemima i grafemima kojima se ostvaruju (npr. *rana*). Rad se ne bavi ni izgovornim ili fonetskim razlikama u ostvaraju jednakih fonema. Primjeri su odabrani među onim hrvatskim dvočlanim sljedovima koji ni na koji način nisu potvrđeni u talijanskome (ni kao glasovni sljedovi, ni kao slovni sljedovi), ali i među onima koji teškoću mogu izazivati samo svojim pisanim izrazom. Na kraju rada navode se neki češći



primjeri najduljih hrvatskih zatvorničkih sljedova kako bi se pokazalo koliko se teškoća prikazana u glavnome dijelu rada na dvočlanim sljedovima može umnožiti kod hrvatskih peteročlanih i šesteročlanih sljedova.

2. Zatvornički sljedovi

Osnovnu jedinicu usporedbe činit će zatvornici predstavljeni slovima koja su dio abecede hrvatskoga jezika. Međutim, zbog razlika između hrvatskoga i talijanskoga bit će potrebno razlikovati i glasove koji su u jednom jeziku fonemi, a drugomu nisu te slova kojima se u jednom jeziku ostvaruju jedni, a u drugomu drugi fonemi. Sustavno će se prikazati dvočlani zatvornički sljedovi u sredini riječi u hrvatskome i provjeriti njihovo postojanje u talijanskome jeziku.

2.1. Dvočlani zatvornički sljedovi

U nastavku teksta u dvočlane hrvatske sljedove (KK) bit će uključeni i dvoslovi koji predstavljaju jedan fonem. U hrvatskome su sljedovi poput *blj* dvočlani fonemski sljedovi, tako ih doživljavaju hrvatski govornici jer su njima *lj*, *nj* i *dž* abecedna slova, iako se u pismu ostvaruju kao troslovni sljedovi. Međutim, njih će talijanski govornici jamačno doživjeti kao tročlane sljedove.

2.1.1. Zapornici ili okluzivi

Dvousneni i nadzubni zapornici ostvaruju se u oba jezika jednakim slovima: *p*, *b*, *t*, *d*. Međutim, dok se u hrvatskomu jedreni zapornici ostvaruju slovima *k* i *g*, u talijanskomu je odnos složeniji. Slovo *k* nije prototipno talijansko slovo, već se spominje među stranim slovima zajedno sa *j*, *w*, *x* i *y* (Dardano i Trifone 2003: 393) koje se pojavljuje u neprilagođenim tuđicama. Slovom *g* ostvaruje se fonem /*g*/ (npr. *gatto*), ali i prednepčanik /*dʒ*/ (npr. *gelato*), a kao član dvoslova sudjeluje u predstavljanju drugih dvaju fonema, *gn* → /*ɲ*/ (npr. *ogni*) i *gl* → /*k*/ (npr. *fogli*), kao član dvoslova s bezglasničkim *h* (npr. *maghe*) te kao dio udvojenoga slova *gg* (npr. *oggi*).

Dvousnenici - Zapornik /*p*/ od mogućih se 25 dvočlanih sljedova u sredini riječi ostvaruje na početku u 14 hrvatskih sljedova i 5 talijanskih. Zapornik /*b*/ pojavljuje se na početku u 13 hrvatskih zatvorničkih sljedova i 7 talijanskih. Riječi koje u sredini imaju nepotvrđene sljedove u talijanskome poput: *crpka*, *ljepši*, *uhapšen*, *op-hoditi*, *nepce*, *opčiniti*, *općutjeti*, *lipnja*, *strpljiv*, *napjev* i *obgrliti*, *obzir*, *obžaliti*, *čevabdžija*, *obmanuti*, *ribnjak*, *groblje*, *objava*, *obveznica* mogle bi biti teže talijanskim govornicima. Treba napomenuti da fonemski sljedovi /*pj*/ i /*bj*/ postoje i u ta-

lijanskome, ali se drugačije ostvaruju u pismu (npr. *marciapiede*, *barbiere*)⁷.

Nadzubnici - Zapornik /t/ pojavljuje se na početku 15 hrvatskih dvočlanih sljedova i 5 talijanskih. Zapornik /d/ pojavljuje se na početku 16 hrvatskih dvočlanih sljedova i 4 talijanska slijeda. Ova skupina zapornika ostvaruje 22 zatvornička slijeda koja nisu potvrđena u talijanskome jeziku, kao u riječima *natpis*, *otkazati*, *otćusnuti*, *otčepiti*, *otcijepiti*, *platforma*, *prethodnik*, *molitva*, *smetnja*, *gutljaj*, *natjecati* i *odbojka*, *nadzor*, *nadživjeti*, *poddžarnuti*, *podđakon*, *nadvisiti*, *nedjelja*, *radnik*, *štednja*, *predlagati* i *izvedljiv*. Fonemski sljedovi /dj/ i /tj/ ostvaruju se u talijanskome pismu drugačije (npr. *indietro* i *intiepidire*)⁸.

Jedrenici - Bezvučni jedrenik /k/ u hrvatskome se redovito ostvaruje slovom *k*, a u talijanskome slovom *c* (npr. *casa*), dvoslovom *ch* (npr. *chilo*) ili slovom *q* (npr. *quadro*), dok se strano slovo *k* pojavljuje samo u neprilagođenim tuđicama (slovo *q* sastavni je dio talijanske abecede, a u hrvatskome nije). Bezvučni jedrenik /k/ potvrđen je u 16 hrvatskih sljedova zapisanih slovom *k*, koje nije talijansko slovo. Kako se hrvatski sljedovi potvrđeni u riječima *trikfilm*, *lakši*, *bekhend*, *akcija*, *kukčić*, *pokćerka*, *suknja*, *baklja* i *pokvaren* ne ostvaruju u talijanskome ni fonemski, takve bi riječi mogle biti teže talijanskim govornicima. Pitanje je kakvim će talijanski govornici, bar na početku učenja hrvatskoga, doživjeti sljedove kao u riječima *iktus*, *preksinoć*, *piknik*, *mokro*, *rekla*, *pekmez* i *prekjučer* koji u talijanskome fonemski postoje, ali se zapisuju sljedovima s početnim slovom *c* (npr. *ictus*, *ics*, *picnic*, *involucro*, *eclatante*, *ecmnesia*, *inchiesta*). Bezvučni jedrenik /k/ zapisan slovom *c* u talijanskome ulazi u 7 dvočlanih sljedova gdje je na prvome mjestu.

Zvučni zapornik /g/ pojavljuje se u 11 hrvatskih zatvorničkih sljedova i 7 talijanska. No budući da se slovo *g* kojim se zapisuju talijanski fonemi /g/ i /dʒ/ pojavljuje i u 3 druga slijeda: *gn*, *gh*, *gg* kojima se ostvaruje po jedan zatvornik (ne dva), i kod čitanja hrvatskih riječi poput *sagnuti*, *prignuti*, *gnoseologija* mogao bi se očekivati negativan prijenos talijanskih govornika. Kako sadrže nepoznate sljedove, talijanskim bi govornicima riječi poput *buregdžija*, *lignja*, *podrugljiv*, *negve*, *sinegdoha* i *egzaktan* mogle izazivati teškoće. Tuđice poput posljednjih dviju istovrijednice su talijanskih riječi *sineddoche* i *esatto*, ali različito prilagođene, pa bi se zbog leksičkoga prijenosa fonološke teškoće talijanskih učenika hrvatskoga mogle pojačati.

⁷ Rasprava o odnosu hrvatskoga prijelaznika ili kliznika te talijanskoga poluzatvornika (tal. *semi-consonante*), a posebno neslogotvornoga dijela dvoglasnika *ie* prema njima, koju fonolozi u oba jezika različito tumače, izlazi izvan okvira ovoga rada.

⁸ Vidi prethodnu bilješku.



2.1.2. Tjesnačnici ili frikativi

U hrvatskome i talijanskome tjesnačni se fonem /f/ ostvaruje slovom *f* pa u tome nema teškoća. Međutim, dok se u hrvatskome jedreni tjesnačnik /h/ ostvaruje slovom *h*, u talijanskome toga fonema nema, iako postoji slovo *h*. Dok se u hrvatskome fonem /s/ u načelu ostvaruje slovom *s*, a fonem /z/ slovom *z*, u talijanskome nije tako, iako postoje i jednaka dva zubnika kao fonemi i jednaka dva lika kao slovo. Oba se zubnika /s/ i /z/ ostvaruju istim slovom *s*, pri čemu se fonem /z/ uvijek zapisuje jednoslovom *s*, a fonem /s/ zapisuje se slovom *s* bar uz jedan zatvornik (npr. *corsa*, *sale*, *squadra*) ili udvojenim slovom *ss* među otvornicima (npr. *rosso*). Slovom *z* zapisuju se fonemi /ts/ (npr. *zio*) i /dz/ (npr. *zero*).

U hrvatskome među tjesnačnicima postoje prednepčani fonemi /ʃ/ i /ʒ/ koji se pišu slovima *š* i *ž*. U talijanskome postoji fonem /ʃ/ koji se ostvaruje višeslovima *sc* i *sci*, slova *š* nema. Fonem /ʒ/ ne pripada fonološkom sustavu standardnoga talijanskoga jezika (De Dominicis 2010), no pojavljuje se u tudicama, a i u nekim toskanskim dijalektima.

Usnenozubnik - Tjesnačnik /f/ potvrđen je kao prvi član u 6 hrvatska zatvornička slijeda i 6 talijanskih. Postoje dva hrvatska slijeda koja nisu potvrđena u talijanskome: *filozofkinja* i *reljefni*.

Zubnici - Tjesnačnik /s/ pojavljuje se u 13 dvočlanih zatvorničkih sljedova u sredini riječi u oba jezika. Kako se slovom *s* ostvaruje i fonem /z/, može se očekivati teškoća u pisanju i čitanju, iako ne nužno u govorenju, bar ne kada je unos slušni. Naime, sljedovi koji se pojavljuju u riječima kao *poskok*, *rashod*, *usljeđivati*, *susjed* talijanskim govornicima nisu poznati jer drugi zatvornik u slijedu ne postoji (*sh, *sʌ) ili ne postoji takav slijed slova jer se postojeći glasovni slijed drugačije zapisuje (npr. *disco*, *insieme*).

Tjesnačnik /z/ potvrđen je u 11 hrvatskih sljedova kao u riječima: *izbor*, *izdati*, *bazga*, *čizma*, *kazna*, *iznjhati*, *žezlo*, *izljubiti*, *razred*, *pozvati* i *izjaloviti*. Iako neki od njih i u talijanskome postoje kao nizovi fonema i u govoru se ostvaruju kao u hrvatskome, ostvaruju se različitim slovom - grafemom *s* (npr. *disbarco*, *disgelo*, *dismesso*, *disnaturato*, *sgnaccare*, *dislivello*, *disritmia*, *disvelo*, *glucosio*). Stoga se kod slušnoga unosa koji trebaju proizvesti u govoru ne bi trebala očekivati poteškoća, ali bi se mogla očekivati kod glasnoga čitanja i bilježenja na temelju slušanja (slično kao kod slovačkih govornika koji uče hrvatski i jednaki fonem drugačije ostvaruju u pismu, v. Jelaska i Gulešić Machata 2005). Može se očekivati da će talijanski govornici prilikom čitanja riječi poput *glazba*, *gazda*, *kazna* i *zlo* uslijed nepovoljnoga prijenosa pravila pisanja u materinskomu jeziku imati teškoća i čitati

navedene riječi *glazba, gazda, kazna ili kacna, zlo* ili *clo* budući da se slovom *z* bilježe fonemi /ts/ i /dz/. Isto se tako može očekivati da će, ako ih najprije samo čuju, te riječi zapisivati na talijanski način kao *glasba, gasda, kasna, slo*.

Prednepčanici - Tjesnačni prednepčanik /ʃ/ pojavljuje se u 13 dvočlanih hrvatskih sljedova. Grafemi kojim se /ʃ/ u talijanskome ostvaruje nisu abecedna slova jer su višeslovi: *sc* i *sci* koji ne ulaze u zatvorničke sljedove kao prvi članovi slijeda. Kako u talijanskome *š* ne postoji kao slovo, niti se fonem /ʃ/ udružuje s drugim zatvornicima, sljedovi u riječima poput *rašpa, pošta, kruška, mekušca, praščić, češće, košmar, brašno, višnja, došli, kašlje, pošvabiti* i *mišji* mogli bi talijanskim govornicima predstavljati teškoću.

I zvučni tjesnačnik /z/ pojavljuje se u hrvatskome u 13 sljedova. Budući da *ž* ne postoji ni kao abecedno slovo, ni kao prototipno talijanski glasnik, riječi koje uključuju /z/, a onda i njegove kombinacije s drugim zatvornicima unutar riječi kao u *vježba, nužda, užgati, grožđe, miradžija, ružmarin, bilježnica, vožnja, užlijebiti, sramežljiv, požrtvovnost, gužva, raskrižje*, mogle bi biti teške talijanskim govornicima.

Posebno bi teški sljedovi mogli biti *žnj, žlj* i *ždž*, koji počinju izvedenim slovom (s dijakritikom), a sastavljeni su i od najsloženijega dvoslova pa bi talijanski govornici takav slijed mogli doživljavati kao troslov.

Jedrenik - U hrvatskome se tjesnačnik /h/ pojavljuje u 8 sljedova. Kako u talijanskome jeziku tjesnačni jedrenik ne postoji, svaki zatvornički slijed s fonemom /h/ kao prvim članom koji se pojavljuje u riječima poput *plahta, krhko, tehnika, vrhnje, ohladiti, uhlijebiti, pohrliti, uhvatiti* može biti izvor izgovornih poteškoća.

2.1.3. *Slivenici ili afrikate*

U hrvatskome postoji pet slivenika, tri bezvučna: zubnik /ts/, prednepčanik /tʃ/ i nepčanik /tɕ/ te dva zvučna: prednepčanik /dʒ/ i nepčanik /dz/. Jedan se piše jednostavnim slovom *c*, izvedenim slovima *č, ć, đ*, a zvučni prednepčanik složenim dvoslovom *dž* od kojih je drugi član izveden. Zvučni slivenici kao prvi član ulaze u malobrojne dvočlane sljedove u sredini riječi.

U talijanskome postoje tri slivena fonema: zubnik /ts/ i oba prednepčanika, /tʃ/ i /dʒ/, dok nepčanih slivenika nema. Kao što je rečeno, fonemi /ts/ i /dz/ u talijanskome se zapisuju slovom *z*. Fonem /tʃ/ piše se slovom *c* (npr. *bicicletta*) i dvoslovom *ci* (npr. *calcio*), a fonem /dʒ/ slovima *g* (npr. *pregevole*) i dvoslovom *gi* (npr. *ingiustizia*). Može se opet napomenuti da se slovom *c* u talijanskome ne bilježi zu-



bni slivenik, nego se osim zvučnoga prednepčanika /tʃ/ njime bilježi i bezvučni jedrenik /k/.

Zubnik - U hrvatskome se zubnik /ts/ pojavljuje u 9 dvočlanih zatvorničkih sljedova u sredini riječi. Talijanskim govornicima nepoznata su četiri slijeda, kao u riječima: *pljuckati*, *kucnja*, *pronicijiv*, *ocvasti*. Ostali sljedovi postoje u pismu, no različito se fonemski ostvaruju, sa /k/ ili postoje fonemski, ali se u pismu ne ostvaruju s dva zatvornika, poput slijeda /tsj/ npr. *istruzione*. U talijanskome se zubnik /ts/, zapisan slovom *z*, nikada ne pojavljuje kao prvi član zatvorničkoga slijeda, osim u udvojenomu slovu (npr. *prezzo*).

Prednepčanici - Bezvučni slivenik /tʃ/ pojavljuje se u 10 hrvatskih zatvorničkih sljedova u sredini riječi koji su svi talijanskim govornicima nepoznati jer se u talijanskome taj prednepčanik ne pojavljuje u zatvorničkim sljedovima, pojavljuje se jedino kao član udvojenoga slova (npr. *eccezione*). Hrvatski sljedovi s /tʃ/ kao u riječima *igračka*, *zaključci*, *ječma*, *bračna*, *tučnjava*, *učlaniti*, *pričljiv*, *bačva*, *narječje* mogli bi na početku učenja izazvati poteškoće u čitanju.

U hrvatskome jeziku fonem /dz/ pronađen je samo u 1 dvočlanomu zatvorničkomu sljedovu u sredini riječi, kao u *narudžba*. U talijanskome prednepčanik /dz/ ne ulazi u zatvorničke sljedove kao prvi član, osim u udvojenomu slovu (npr. *legge*).

Nepčanici - Bezvučni sliveni nepčanik /tɕ/, koji u talijanskome jeziku nije fonem, potvrđen je u 6 hrvatskih sljedova kao u riječima: *pućpurikati*, *voćka*, *noćca*, *pećnica*, *voćnjak*, *punomoćje*, za koje se može očekivati da će biti teške talijanskim govornicima.

Zvučni sliveni nepčanik /dz/, koji u talijanskomu nije fonem, potvrđen je u 2 hrvatska slijeda, u riječima kao *tudbina*, *leđni*, koje bi talijanskim govornicima mogle biti teške.

2.1.4. *Nosnici ili nazali*

Nosnici /m/ i /n/ postoje kao fonemi i u hrvatskomu i u talijanskomu jeziku. U oba jezika pišu se jednakim slovima: *m* i *n*. Oba jezika imaju i fonem /ŋ/ koji se, međutim, piše različito: u hrvatskome dvoslovom *nj* koji je i abecedno slovo, a u talijanskome dvoslovom *gn* bez statusa abecednoga slova. Stoga je važno da se talijanski govornici upoznaju s njima nepoznatim dvoslovom *nj*.

Dvousnenik - Nosnik /m/ potvrđen je u 18 dvočlanih sljedova u hrvatskome jeziku, a 5 u talijanskome. Talijanski govornici ne susreću u svome jeziku sljedove kao u riječima: *samtast*, *premda*, *snimka*, *osamsatno*, *zimzelen*, *nasumce*, *kumče*,



zapamćivati, galamdžija, dimnjak, umrijeti, grmlje, zamjena, tramvaj. Fonemski slijed /mj/ ostvaruje se u govoru primjerice u riječi *miele*. Vrijedne su pozornosti različito prilagođene riječi stranoga podrijetla kao *amfore* i *limfe*, u talijanskoj inačici *anfora* i *linfa* koje mogu izazvati poteškoće kod talijanskih govornika samo u pisanju.

Nadzubnik - Nosnik /n/ pojavljuje se kao prvi član u više dvočlanih sljedova nego zatvornik /m/. Hrvatski jezik tako ima 20 sljedova, a talijanski 11. U talijanskome jeziku nisu potvrđeni sljedovi kao u riječima: *revanširati, inhalacija, lončić, andeo, duhandžija, inženjer, izvanmaternični, injekcija*. Međutim, neki od njih postoje fonemski pa se glasovno ostvaruju jednako, npr. u riječima *consocio, angelo, pancia* i *iniezione*, ali pisano su drugačiji.

Nepčanic - Nosnik /ŋ/ nalazi potvrdu u 4 zatvornička slijeda. Riječi poput *kinjba, manjkav, dronjci* i *janjčić* mogle bi izazvati teškoću kod talijanskih govornika jer se u talijanskome jeziku /ŋ/, odnosno dvoslov *gn*, može naći samo ispred otvornika.

2.1.5. Bočnici ili laterali

I talijanski i hrvatski imaju foneme // i /ʎ/. U oba se jezika nadzubni bočnik piše slovom *l*, no /ʎ/ se u hrvatskome piše dvoslovom *lj* koji je abecedno slovo, a u talijanskome višeslovima *gl* i *gli* koji nisu abecedna slova.

Nadzubnik - Bočnik // pronađen je u 17 dvočlanih zatvorničkih sljedova u sredini riječi u hrvatskome jeziku te u 14 u talijanskome. Postoji 5 sljedova s nepostojećim slovima u talijanskome kao u riječima *uljepšati, gimnazijalka, palčić, patrol-džija, stolnjak*. Međutim, neki od navedenih postoje fonemski, ali se pisano drugačije ostvaruju kao u *palco, calcio, Belgio* i sl.

Nepčanic - Bočnik /ʎ/ u talijanskome se jeziku ne pojavljuje u zatvorničkim sljedovima u sredini riječi kao prvi član slijeda. U hrvatskome jeziku potvrđeno je 9 takvih sljedova koji se pojavljuju u riječima poput *paljba, valjda, biljka, poboljšati, moljca, brežuljić, ozbiljno* i *pepeljnjača* koje bi talijanskim govornicima mogle biti teške.

2.1.6. Drhtajnik ili vibrant

Nadzubni drhtajnik /r/ postoji kao fonem i u hrvatskome i u talijanskome. U oba se jezika ostvaruje slovom *r*. Drhtajnik /r/ potvrđen je u 23 sljeda u hrvatskome jeziku, dok ih talijanski ima 14. Sljedovi u riječima *košarka, anarhija, pogoršati, bur-*



žoazija, prozorčić, đurđica, šeširdžija, jutarnji i *perje* nepoznati su talijanskim govornicima jer se ostvaruju slovima koja nisu dio talijanske abecede, dok ih fonološki nekoliko postoji, ali se u pismu ostvaruju drugačije kao u riječima *arco, porcile, porgere, Bargnolino* i *varietà*.

2.1.7. Približnici ili aproksimanti

U hrvatskome postoji zvonačnik /v/ koji se bilježi slovom *v*. Talijanski ima tjesnačnik /v/ koji se bilježi istim slovom. U hrvatskome se *j* smatra fonemom i zapisuje slovom *j*, no s njime postoje različite poteškoće, posebno u pismu, kada ni izvornim govornicima nije jasno je li prijelaznost koju čuju fonem ili ne, npr. u riječima *bio, Mia*, no one izlaze izvan okvira ovoga rada. U talijanskome se prijelaznici *j* i *w* ne smatraju zatvornicima, nego poluzatvornicima (tal. *semiconsonanti*) odnosno poluotvornicima (tal. *semivocali*) koji se pojavljuju kao prvi odnosno drugi članovi dvoglasa. Slovo *j* nije dio talijanske abecede, nego se prijelaznik ili kliznik zapisuje slovom *i*.

Usnenozubnik - Hrvatski usnenozubni zvonačnik /v/ ulazi u 13 dvočlanih zatvorničkih sljedova u sredini riječi, a u talijanskome slični usnenozubni tjesnačnik /v/ koji se bilježi istim slovom *v* pojavljuje se samo u 2 zatvornička slijeda. Talijanskim govornicima nepoznati su i pisani sljedovi u riječima kao *pravda, nabavka, kavga, kavzi, doslovce, novčan, divna, krivnja, suvlasnik, probavljiv* i *čovjek*.

Nepčanik - U hrvatskome jeziku nepčani prijelaznik ili kliznik /j/ ostvaruje sljedove sa svim zatvorničkim fonemima, što znači i slovima hrvatske abecede. Razlog je tomu između ostaloga, plodnost prefiksa *naj* u tvorbi superlativa i njegova čestota: *najplodniji, najbolji, najtanji, najdeblji* itd. I osim superlativa svih mogućih pridjeva postoje obične riječi poput *majka, bajka, tajna* i *majmun* vrlo uobičajene hrvatskim govornicima, a nepoznate govornicima talijanskoga jezika, pa se mogu očekivati poteškoće.

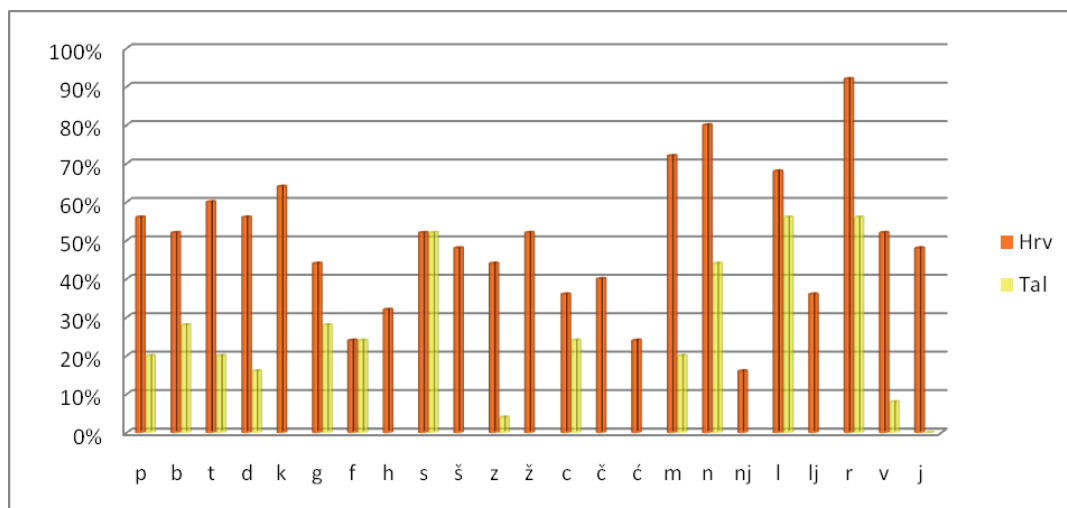
2.1.8. Brojčani omjeri dvočlanih sljedova

Od 305 dvočlanih zatvorničkih sljedova raščlanjenih u ovomu radu čak se 222 dvočlanih (72,78%) ne pojavljuje u talijanskomu. Grafikonom 1 prikazat će se koji postotak od mogućih dvočlanih sljedova ostvaruje pojedini zatvornik kao prvi član slijeda u hrvatskome i talijanskome jeziku. U obzir se uzeo isključivo pisani lik, i to samo hrvatska abecedna slova (nije uključeno slovo *q*), a ne fonemi.

Među hrvatskim se slovima *j* nalazi na prvomu mjestu po broju dvočlanih sljedova u kojima je on prvi član, slijedi ga treptajnik *r* s 92% ostvarenih sljedova u



hrvatskome jeziku, a 56% u talijanskome. Prvo mjesto u talijanskome jeziku treptajnik dijeli s protočnikom *l* koji ima isti postotak ostvarenih sljedova. Slijede ga druga dva zvonačnika. U hrvatskome *n* ostvaruje 80%, u talijanskome 44%, dok se *m* pojavljuje kao prvi zatvornik u 72% mogućih dvočlanih sljedova u hrvatskome jeziku, a samo u 20% u talijanskome. Od šumnika ističe se samo tjesnačnik *s* koji ostvaruje 52% mogućih sljedova u oba jezika, a samo u hrvatskome jeziku i zapornik *t* sa 60% ostvarenih mogućih sljedova. Može se zaključiti da su u oba jezika zvonačnici najplodniji kao prvi članovi zatvorničkih sljedova, dok se slivenici, a i poneki tjesnačnici, odnosno svi nepčanici vrlo rijetko pojavljuju kao prvi članovi zatvorničkoga slijeda u sredini riječi u hrvatskome i talijanskome jeziku. Zatvornici *đ* i *dž* koji ostvaruju manje od 10% od mogućih zatvorničkih sljedova nisu uvršteni u Grafikon 1.



Grafikon 1. Prikaz ostvarenih dvočlanih zatvorničkih sljedova za pojedino slovo u oba jezika.

2.2. Višečlani zatvornički sljedovi

Kao što je navedeno, talijanski jezik ne omogućava mnogo višečlanih sljedova. I Jernej (1972: 91–99) piše, primjerice, da talijanski ne dopušta više od triju zatvornika i da je tročlanih sljedova (*KKK*) svega stotinjak. Međutim, Chiari i Castagna (2005: 72) navode da talijanski jezik broji ipak desetak četveročlanih (*KKKK*). Ti sljedovi ulaze ukupno u 126 riječi, no autorice napominju da su to gotovo uvijek posuđenice ili stručni nazivi (posebice iz kemije), a da je broj tročlanih zatvorničkih sljedova u sredini riječi znatno veći. U vlastitomu korpusu pronašle su 33 slje-



dne različnice s 2.972 pojavnica, dok je u De Mauro (2000) zapisano 68 sljednih različnica i 7.346 pojavnica (Chiari i Castagna 2005: 72).

U hrvatskome se jeziku na početku riječi mogu pojaviti ne samo tri ili četiri, nego i pet zatvornika (KKKKK), primjerice u *smrtni*, *strpljiv*, *potkrvljenost*⁹, pa čak i šest (KKKKKK) kao u *stvrđjeli* (Jelaska 2004: 159), *stvrđjiv*. U sredini ih je lakše naći, npr. *predsmrtni*, *opskrbni*, *podsvrstati*.¹⁰ Bilo bi ih moguće zamisliti čak i sedam, npr. *nadstvrđljivo* (*ljepilo*). Jasno je da to nije pet ili šest suglasnika, nego je *r* među njima samoglasnik tako da se nalaze na različitim dijelovima istoga sloga, tako su u riječi *smrt sm* u pristupu, *r* je u jezgri, a *t* u odstopu (v. Jelaska 2004). Četveročlani hrvatski sljedovi (KKKK) imaju pet inačica (malim slovima pisat će se konkretni fonemi) od kojih jedino prva nema samoglasnik *r*: *Kstv*, *KrKK*, *KKrK* i *KKKr*, ostale kao i sve veće od njih nužno imaju samoglasnik *r*. Peteročlani imaju strukturu: *KKrKK*, a šesteročlani *KsKrKK*. Međutim, izvorni će govornici talijanskoga jezika, u čijemu sustavu ne postoji zatvornik koji je samoglasnik, tj. zatvornik sa samoglasničkom ulogom, sve navedene sljedove promatrati isključivo kao zatvornički sljed.

Iz usporedbe tročlanih i četveročlanih hrvatskih zatvorničkih sljedova navedenih u Turk (1996: 75) koji nisu derivacijsko-morfološki uvjetovani s postojećim talijanskim sljedovima proizlazi da u talijanskome jeziku nije potvrđeno jedanaest od četrdeset sljedova,¹¹ što čini 28%. Sljedovi koji počinju zvonačnicima i među višočlanim su sljedovima najbrojniji. Svi višočlani sljedovi čiji je prvi član nosnik *m* i bočnik *l* potvrđeni u hrvatskom jeziku u sredini riječi postoje i u talijanskomu jeziku, osim zatvorničkoga slijeda *mpt*, npr. u *simptom*. Od zatvorničkih sljedova koji počinju zatvornikom *n* nisu potvrđeni samo *ndg*, *ndm*, *nkt* i *nkc*, npr. *rendgen*, *amandman*, *plankton*, *sankcija* i sl. Od ostalih navedenih zatvorničkih sljedova talijanski govornici u svojem jeziku u sredini riječi ne susreću zatvorničke sljedove *ktr*, *kst*, *skv*, *štr* i *zgr*, npr. *elektronski*, *kontekst*, *iskvareno*, *oštro* i *jezgra* (posljednji sljed ostvaruje se fonemski, a zapisuje se kao u riječi *disgrazia*). Hrvatski četvero-slovni sljed *kstr* kao u riječi *ekstremno*, ne pojavljuje se u talijanskome u pisanome

⁹ „... umirale jedna po jedna, a pojavljivala im se kao *potkrvljenost* na tijelu, pa mi nitko iz blize i dalje okoline nije znao dati dijagnozu...” u *Uzgoj, liječenje i ishrana riba*, 6. travnja 2007. (<http://www.akvaristi.org>), posjećeno 14. svibnja 2013.

¹⁰ „Za ostala oštećenja i ona koja se ne mogu podsvrstati pod oštećenja navedena pod oznakama 10 do 90.“, u *Pravilnik o evidenciji, ispravama, izvještajima i knjizi nadzora iz područja zaštite na radu*, čl. 17 (http://www.hzzsr.hr/news_prilozi_download.php?ID=548), posjećeno 13. svibnja 2013.

¹¹ Osim analiziranih višočlanih sljedova, postoji veći broj derivacijsko-morfološki uvjetovanih sljedova i višeslogovnih sljedova čija će temeljita analiza biti prikazana u nekomu sljedećemu radu.



izrazu, u riječi poput *extra* fonemski slijed *ks* piše se slovom *x*. Izvor interferencija još i više mogu biti riječi poput *funkcija*, *kontekst*, *ekstremist* i dr., koje odgovaraju talijanskim inačicama *funzione*, *contesto* i *estremista* jer su to riječi stranoga podrijetla različito prilagođene u jezicima primateljima, u talijanskome pojednostavljanjem zatvorničkih sljedova izostavljanjem zatvornika.

Čestotnik - Za ovaj rad provjereno je koliko se riječi s višečlanim sljedovima koji nisu potvrđeni u talijanskome jeziku nalazi među 400 najučestalijih hrvatskih riječi u Hrvatskome čestotnom rječniku, tj. Čestotniku (Moguš, Bratanić, Tadić 1999: 19–23) budući da će ih zbog učestalosti talijanski učenici svakako susresti na samome početku učenja hrvatskoga jezika. Prikazat će ih se u nastavku s istaknutim nepotvrđenim sljedovima (u zagradi će se navesti rang koje zauzimaju u Čestotniku). S talijanskim govornicima nepoznatim sljedovima pojavljuju se kao vrlo česte sljedeće riječi: s tročlanim: *prvi* (71), *gdje* (87), *stvar* (137), *crn* (141), *društven* (146), *vrlo* (154), *ovdje* (171), *krv* (184), *predsjednik* (193), *društvo* (235), *ekonomski* (252), *mrtav* (269), *brzo* (271), *površina* (282), *funkcija* (300), *crven* (314), *tekst* (330), *električan* (375), sa četveročlanim *smrt* (163), *sredstvo* (167), *vrsta* (185), *prst* (244), *ljudski* (253), *svojstvo* (354).

Hrvatski nacionalni korpus - Kako bi se ilustrirala učestalost pojavljivanja i raznovrsnost višečlanih sljedova koji su talijanskim govornicima nepoznati, prikazat će se i nekoliko primjera dobivenih pretraživanjem Hrvatskoga nacionalnoga korpusa (HNK), inačici HNKv2.9.¹² Odabrane se riječi susreću svakodnevno u medijima, ali i na početnim stupnjevima učenja jezika. U njima su istaknuti zatvornički sljedovi (u zagradi su navedeni redom apsolutna i relativna čestota¹³ tih sljedova u HNK-u). Među primjerima se nalaze tročlani, četveročlani, peteročlani, čak i šesteročlani zatvornički sljedovi, različite vrste riječi, različite vrste slova, sljedovi koji su jednoslogovni i različito višeslogovni, oni koji imaju slogotvorno *r* i oni bez njega, sljedovi koji čine leksički morfem ili samo njegov dio, vrlo plodni derivacijski morfemi i sljedovi koji čine cijelu riječ. Tri zatvornika u nizu ima riječ *krv* (23038; 106.3); četiri zatvornika riječi *prst* (8 527; 39.3), *usmrtiti* (34 169; 157.6), *povjerenstvo* (207 977; 959.2), *potvrda* (194 838; 898.6), *zdravstvo* (138 595; 639.2), *sredstvo* (119 668; 551.9), *uvrstiti* (110 016; 507.4), *podrška* (15 509; 71.5), *crkva* (22 834; 105.3) *požrtvovnost* (17 597; 81.2); pet zatvornika u nizu imaju riječi poput *tvrtka* (57 627; 265.8), *učvrstiti* (15 233; 70.3), *izvrstan* (11 199;

¹² HNK (<http://www.hnk.ffzg.hr/>) i HNKv2.9 (http://filip.ffzg.hr/bonito2/run.cgi/first_form), posjećeno 26. travnja 2013. O parametrima HNK-a više u Tadić (2009).

¹³ Relativna čestota računa se dijeljenjem apsolutne čestote s ukupnom veličinom korpusa i množenjem s bazom normalizacije, najčešće, s milijun, kao što je to slučaj i za HNK.



51.6), *besmrtnost* (9 086; 41.9), *izvršnost* (6 946; 32.0); šest zatvornika riječi *opskrbni* (1 849; 8.5), *predsmrti* (40; 0.2), dok riječ *nestrpljivo* (5 663; 26.1) i *tvrdnja* (4 144; 19.1) u pismu imaju šest zatvorničkih slova, ali je njima zapisano pet fonema.

Iz prikazanih primjera može se zaključiti da su u hrvatskome jeziku četveročlani sljedovi jako česti, može se reći da su u hrvatskome uobičajeni jer se pojavljuju i u riječima s velikom čestotom i u izvedenicama imenica, a imaju najrazličitije strukture: *Kstv* (npr. *nstv*, *vstv*, *dstv*, *jstv*, *pstv*), *KrKK* (npr. *vrst*, *prst*, *dršk*, *crkv*, *žrtv*), *KKrK* (npr. *tvrd*, *smrk*, *smrt*, *zbrk*, *zvrk*) te *KKKr* (npr. *dstr*, *pstr*, *kspr*, *nskr*, *nsgr*). No ni peteročlani zatvornički sljedovi nisu rijetkost, što pokazuje njihova čestota u HNK-u, ali i raznolikost. Čak su i šesteročlani, iako znatno rjeđi, prilično raznoliki. No svi peteročlani i šesteročlani sadrže zatvornik *r* koji je u njima samoglasnik, što znači da pripadaju različitim dijelovima jednoga, dvaju ili triju slogova - imaju strukturu *KKrKK* (npr. *smrtn*, *tvrtk*, *tvrdnj*, *čvrst*, *zvrst*, *zvrst*, *strplj*, *tkrvlj*, *skrbn*) ili *KKKrK* (*pskrb*, *jsvrh*, *jsvrs*), dok šesteročlani imaju strukturu *KKKrKK*, i to *sKKrKK* (npr. *stvdj*, *stvdlj*), *KsKrKK* (npr. *dsmrtn*, *pskrbn*, *dsvrst*). Zbog samoglasničke uloge zatvornika *r* u hrvatskome zatvornički sljedovi u sredini riječi mogu uključiti i dijelove triju slogova. Dok samo *čvrst* i *zvrst* pripadaju jednomu slogu (pristupu, jezgri i odstupu), ostali peteročlani zatvornički sljedovi pripadaju dvama slogovima, a neki pripadaju i trima slogovima. Primjerice u šesteročlanomu slijedu *-pskrbn-* prvi zatvornik *-p-* pripada odstupu jednoga sloga, *-skrb-* pripadaju drugomu slogu, *-sk-* pristupu, *-r-* jezgri, a *-b-* odstupu, dok *-n-* pripada pristupu trećega sloga, dakle *op-skrb-ljen*. Međutim, i od četveročlanih sljedova većina pripada dvama slogovima, jednomu slogu pripadaju samo *tvrd*, *smrt*, *vrst*, *prst*. Zatvornički sljedovi u kojima zatvornik *r* ima slogotvornu ulogu najbrojniji su i najduži višočlani zatvornički sljedovi u hrvatskome jeziku, a oni su talijanskim govornicima sasvim neuobičajeni.

3. Zaključak

Razlika u dužini i broju mogućih zatvorničkih sljedova u hrvatskome jeziku za govornike talijanskoga jezika iz građe navedene u ovom radu, koja nije iscrpna, pokazuje se prilično velikom. Iz svega prikazanoga očito je da su višočlani zatvornički sljedovi u hrvatskome s jedne strane prilično brojni, a s druge strane pripadaju vrlo čestim riječima. Razlog su tako velikoj razlici u strukturi ograničenja i ostvarenja mogućih zatvorničkih sljedova u sredini riječi - već i u spojevima mogućih dvočlanih sljedova postoji velika razlika u dvama jezicima. Dok talijanskim govornicima u materinskome jeziku najduži zatvornički slijed ima četiri zatvornika, a ri-



ječi s njima nema mnogo, hrvatskim govornicima u njihovu materinskomu jeziku zatvornički slijed može imati i šest zatvornika (moglo bi ih biti i više, sedam). Šesteročlanih sljedova potvrđeno je tek nekoliko, no sljedova s četiri i pet ima velik broj vrlo različitih članova, a neki se pojavljuju u vrlo čestim riječima. U sljedovima od pet i šest zatvornika uvijek je jedan zatvornik samoglasnik, i to *r* koji u talijanskome nije i ne može pripadati jezgri sloga, no u sljedovima od četiri zatvornika ima čestih sa sva četiri suglasnika. Mnogi su od hrvatskih zatvorničkih sljedova talijanskim govornicima nepoznati po sastavu, velik broj i po dužini, a s njima će se neobilazno susresti već na samom početku učenja hrvatskoga jezika. Od tristotinjak ostvarenih hrvatskih višečlanih zatvorničkih sljedova u sredini domaćih i stranih riječi, koje su sustavno raščlanjene u ovom radu, više se od dvije trećine njih ne pojavljuje u talijanskome jeziku. Činjenica da postoji više od dvjesto dvočlanih i znatan broj tročlanih i višečlanih zatvorničkih sljedova koji nisu potvrđeni u talijanskome jeziku pa su talijanskim učenicima hrvatskoga nepoznati može dovesti do najrazličitijih fonoloških interferencija u pisanju i čitanju, utemeljenih na pojmu fonema, glasa i grafema (posebno kada je jednoslovan) kojim se on ostvaruje ako se u početnoj fazi učenja jezika na njih ne skrene potrebna pozornost.

Usporedivši moguće zatvorničke sljedove preko granice sloga u pisanju i čitanju, uzevši u obzir slogotvornost i broj zatvornika u fonološkom sustavu dvaju jezika, rad je pokazao velike strukturne i broјčane razlike između hrvatskoga i talijanskoga jezika u izrazu čak i vrlo čestih riječi. Na temelju toga u radu se upozorilo na jednu od mogućih poteškoća fonološke prirode za govornika talijanskoga jezika na početku učenja hrvatskoga jezika koja se može očitovati u svim jezičnim djelatnostima, posebno u govorenju i pisanju. K tomu riječi stranoga podrijetla, koje talijanskim govornicima mogu biti prepoznatljive ako su latinskoga podrijetla ili ako su međunarodnice različito prilagođene u jeziku primatelju, mogu biti još teže i izazivati drugačiju vrstu nepovoljnoga prijenosa iz materinskoga jezika. Prema iskustvu predavača inojezičnoga hrvatskoga mnoge se od pretpostavljenih teškoća doista i pokazuju. Budućim bi istraživanjima trebalo provjeriti izazivaju li sve te razlike teškoće, koliko su jake i trajne te kakva je općenito njihova posljedica na inojezični razvoj talijanskih učenika hrvatskoga jezika.

Literatura

Bassetti, Benedetta (2006). Learning second language writing systems. Subject Centre for Languages, Linguistics and Area Studies. Dostupno na: <https://www.llas.ac.uk/resources/gpg/2662#ref1>. [posjećeno 26. travnja 2013.].



- Brozović, Dalibor (1991). Fonologija hrvatskoga književnog jezika. Babić, Stjepan, Dalibor Brozović, Milan Moguš, Slvko Pavešić, Ivo Škarić, Stjepko Težak, ur. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Globus, 379–452.
- Brozović, Dalibor (2007). Fonologija hrvatskoga standardnoga jezika. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Chiari, Isabella, Silvia Castagna (2005). La fonotassi statistica dell'italiano e del tedesco: i nessi consonantici. De Mauro, Tullio, Isabella Chiari, ur. *Parole e numeri. Analisi quantitative dei fatti di lingua*. Roma: Aracne, 67–84.
- Cook, J. Vivian, Benedetta Bassetti (2005). *Second Language Writing Systems*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Crystal, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th Edition. Malden: Blackwell Publishing.
- Dardano, Maurizio, Pietro Trifone (2005). *Grammatica italiana: con nozioni di linguistica*. Bologna: Zanichelli.
- De Dominicis, Amedeo (2010). Fonologia italiana. Simone, Raffaele, a cura di *Enciclopedia dell'Italiano*. Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana G. Treccani. Vol. 1 Dostupno na: [http://www.treccani.it/enciclopedia/fonologia_\(Enciclopedia_dell'Italiano\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/fonologia_(Enciclopedia_dell'Italiano)) [posjećeno 26. travnja 2013.].
- Demartini, Silvia (2010). Alfabeto italiano. Simone, Raffaele, a cura di *Enciclopedia dell'Italiano* Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana G. Treccani, 2 Vol. Dostupno na: [http://www.treccani.it/enciclopedia/alfabeto_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/alfabeto_(Enciclopedia-dell'Italiano)) [posjećeno 26. travnja 2013.].
- De Mauro, Tullio (2000). *Dizionario della lingua italiana*. Torino: Paravia
- Jelaska, Zrinka (2004). *Fonološki opisi hrvatskoga jezika: Glasovi, slogovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Jelaska, Zrinka (2005). Dvoglasnik ili dva glasa. Pranjković, Ivo, ur. *Od fonetike do etike*. Zagreb: Disput, 83–99.
- Jelaska, Zrinka, Milvia Gulešić Machata (2005). Prototypicality and the concept of phoneme. *Glossos* 6. Dostupno na: <http://seelrc.org/glossos> [posjećeno 26. travnja 2013.].
- Jelaska, Zrinka, Maša Musulin (2011). Slovo i slovopis španjolskoga i hrvatskoga jezika. *LAHOR: časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik* 2: 211–239.
- Jernej, Josip (1977). *Fonetica italiana e nozioni di metrica*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Jernej, Josip (2005). *Konverzijska talijanska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kramer, Martin (2009). *The Phonology of Italian*. Oxford: Oxford University Press.
- Ljubičić, Maslina, Ivica Peša Matracki (2008). Approccio contrastivo all'adattamento fonologico delle parole inglesi in italiano e in croato. *Studia Romanica et Anglicana Zagreb*



rabiensia 53: 229–261.

- Moguš, Milan, Maja Bratanić, Marko Tadić (1999). *Hrvatski čestotni rječnik*. Zagreb: Školska knjiga i Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Muljačić, Žarko (1972). *Opća fonologija i fonologija suvremenog talijanskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Serianni, Luca (1997). *Italiano. Grammatica, sintassi, dubbi, con la collaborazione di A. Castelveccchi; glossario di G. Patota*. Milano: Garzanti.
- Sočanac, Lelija (1996). Fonološka adaptacija anglicizama u talijanskom jeziku: fonemska redistribucija. *Suvremena lingvistika* 41–42: 571–581.
- Tadić, Marko (2009). New version of the Croatian National Corpus. Hlaváčková, Dana, Aleš Horák, Klára Osolobě, Pavel Rychlý After Half a Century of Slavonic Natural Language Processing. Brno: Masaryk University, 199–205.
- Turk, Marija (1992). *Fonologija hrvatskoga jezika: (raspodjela fonema)*. Rijeka – Varaždin: Izdavački centar Rijeka – Tiskara Varaždin.
- Županović, Nada (2012). Opis fonoloških odstupanja hrvatskih govornika pri usmenom izražavanju na talijanskom jeziku prema Jernejevu modelu kontrastivne fonološke analize. Ljubičić, Maslina, Ivica Peša Matracki, Vinko Kovačić, ur. *Zbornik Međunarodnoga znanstvenog skupa u spomen na prof. dr. Josipa Jerneja (1909. – 2005.)*. Zagreb: FF Press, 315–325.

Adrese autora:

Zrinka Jelaska
Filozofski fakultet u Zagrebu
zjelaska@ffzg.hr

Ivana Lalli Pačelat
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
ilalli@unipu.hr

COMPARISON OF MEDIAL CONSONANT CLUSTERS IN CROATIAN AND ITALIAN – POSSIBLE CAUSE OF INTERFERENCE IN ITALIAN LEARNERS OF CROATIAN

This paper compares consonant clusters in Croatian and Italian in order to predict some difficulties native Italian speakers could have while learning Croatian. Although both languages have spelling system based on Roman alphabet and similar number of phonemes, Croatian and Italian differ in the distribution and number of possible consonants within each syllable and across the syllable boundaries. For the purposes of this paper the most interesting are the inter-syllabic consonant clusters that belong to two



different syllables in the middle position of a single word. In Italian the longest possible medial cluster consists of four consonants, but there are only a few four consonant clusters in Italian. Croatian clusters with four and five consonants are common and frequent, and they appear in many common words of Croatian (or Slavic) origin, not borrowings. In addition to that, Croatian consonant clusters can have up to six consonants, even seven are imaginable. However, only four Croatian consonants in a cluster could be non-syllabic, the clusters that consist of five or more consonants always have one syllabic consonant: vibrant *r* (in Italian language it is never syllabic). The research on data that makes just a portion of much larger data on consonant clusters reveals that there are 222 among two-member consonant clusters in the Croatian language which are not found in Italian. As interesting as they may be for contrastive linguistics, these differences are very important for applied linguistics, esp. SLA, as they could lead to phonological interference if the necessary attention is not paid in the initial stage of learning Croatian. As Croatian teacher have already confirmed that some predicted negative transfers from Italian in Croatian learners do exist, future research could do it more systematically.

Key words: Croatian; Italian; consonant clusters; grapheme; phoneme.